

Školní knihovny v České republice

Ludmila Čumplová / Centrum pro školní knihovny

*Ústav pro informace ve vzdělávání - Národní pedagogická knihovna Komenského /
e-mail: cumplova@npkk.cz*

Školní knihovny mají v naší zemi dlouhou tradici. Nejstarší předpis pro knihovny na školách (gymnáziích) je z roku 1849. Na obecných školách vznikly nejprve knihovny pro učitele (1896) na základě zákona o školách obecných, knihovny pro žáky byly zakládány podle předpisu Ministerstva kultury a vzdělávání z 15. prosince 1871. Tyto knihovny měly obsahovat „knihy levné a hodnotné, pokud možno ve více výtiscích, aby se jich mohlo vhodně použít i při četbě mimočítankové“. Školní knihovny byly jedinými knihovnami, které shromažďovaly knihy určené dětem.

V období 1. světové války začaly vznikat čítárny pro děti, které byly víceméně sociálními zařízeními, protože se v nich topilo a děti zde pod dohledem dospělé osoby mohly v bezpečí a teple trávit volný čas. Po roce 1919 se tyto čítárny staly součástí veřejných knihoven.

Školní žákovské knihovny shromažďovaly beletrii i naučnou literaturu, učitelské (profesorské) knihovny obsahovaly knihy potřebné pro další odborné vzdělávání pedagogů.

Knihovnický zákon z roku 1959 zahrnoval školní knihovny jako jednu ze sítí knihoven, kterou metodicky vedla Státní pedagogická knihovna Komenského v Praze (SPKK). Směrnice z roku 1963 určovala, že na každé škole bude žákovská knihovna s beletrií pro žáky a učitelská knihovna s odbornou literaturou pro učitele. Obě knihovny byly oddělené a každou vedl jeden učitel. Platnost této směrnice byla zrušena v roce 1967.

Počátkem 70. let byla v naší knihovně zpracována analýza školních knihoven, která se stala jedním z podkladů pro zpracování Instrukce o školních knihovnách, vydané Ministerstvem školství v roce 1979 v souvislosti s novými školskými zákony. Tato instrukce stanovila pravidla pro vedení školních knihoven a mimo jiné již přinesla možnost sloučit žákovskou a učitelskou knihovnu do jediné školní knihovny. Další uváděnou možností bylo zřídit školní knihovnu pro více škol jako mimoškolní výchovné zařízení. Zařazení školní knihovny mezi mimoškolní výchovná zařízení komplikuje rozvoj školních knihoven v moderním pojetí jako studijních a informačních center škol. Rada připomínek k různým verzím školského zákona z poslední doby nebyla akceptována právě v důsledku chápání školní knihovny jako instituce pro mimoškolní výchovu a vzdělávání; takový přístup vede školní knihovnu k postavení školní jídelny, školní družiny a podobných zařízení pro volný čas.

Začátkem 70. let se ve spolupráci veřejných i školních knihoven rozvíjela nová forma – práce s knihou a informacemi. V řadě míst se podařilo knihovnickům veřejných knihoven zajistit účast škol na pravidelných lekcích knihovnicko bibliografické přípravy (gramotnosti), které systematicky rozvíjely u dětí dovednosti práce s informacemi. Bohužel, návštěva v knihovně jednou či dvakrát za rok je velmi málo pro vytvoření návyků. Vyučování v tzv. nové vzdělávací soustavě bylo zatíženo velkým množstvím informací určených k zapamatování. Přesto se i ve školách objevují první průkopníci zavádění metody práce s informacemi do vyučování.

Pro učitele-vedoucí školní knihovny byl vypracován systém vzdělávání. Základní knihovnický kurz byl zaměřen na vedení školní knihovny, navazující kurz se již zaměřoval na práci s knihou a informacemi ve vyučování. Zkušené učitelé hledali cesty, jak v rámci jednotlivých předmětů, často vyučovaných přímo ve školní knihovně, naučit žáky informace samostatně získávat, hodnotit a dále zpracovávat, poskytnout jim základní soubor vědomostí, dovedností a návyků, který jim umožní pozdější využívání, zprostředkování a spoluvytváření odborných informací. Vycházeli z přesvědčení, že tato dovednost dětem zůstane i tehdy, když řadu informací získaných ve škole zapomenou.

Výchozím bodem informační výchovy bylo naučit žáky číst s porozuměním, orientovat se v textu, využívat bibliografický aparát knihy. Navazovalo vyhledávání informací

v textu a jejich další intelektuální zpracování, spojování poznatků z různých pramenů, jejich kritické hodnocení.

Školním i veřejným i knihovným v 70. a 80. letech 20. století pomáhal Klub dětských knihoven při nakladatelství Albatros. Knihovny si mohly objednávat knihy se zpevněnou vazbou, vybavené katalogizačním lístkem. Pro práci s dětskou knihou vydávalo toto nakladatelství řadu pomůcek: bibliografické soupisy dětské literatury, medailonky autorů i ilustrátorů dětských knih, organizovalo putovní výstavy, besedy spisovatelů a ilustrátorů s dětmi.

Po roce 1991 došlo v souvislosti s organizačními změnami ve školství i ke změnám v oblasti školních knihoven. Řada knihoven byla rušena, knihy se předávaly veřejným knihovnám. Byl to důsledek zjednodušeného pohledu pedagogické veřejnosti na uplatnění knihy ve vzdělávacím systému. V současné době je úroveň školních knihoven různá. Vzhledem k tomu, že zřizovateli škol jsou obce a kraje, není činnost školních knihoven ze strany ministerstva školství nijak usměrňována. Je plně v kompetenci ředitele školy, zda a jaká knihovna ve škole bude. Můžeme se setkat i s tradiční školní knihovnou typu knihy ve skříni nebo v kabinetě, ale řada ředitelů škol a učitelů se na stáží a návštěvách škol v zahraničí poučila i o potřebnosti školních knihoven jako studijních a informačních center pro žáky i učitele.

Vzdělávací soustava České republiky prochází obdobím zásadních proměn, které se promítají do všech stránek jejího fungování. Změny zasahují institucionální i organizační charakteristiky školy. Mění se cíle vzdělávání i pedagogické postupy a prostředky k jejich dosažení. Na posledním místě stojí proměna vzdělávacích obsahů, která dostává konkrétní výraz v probíhající kurikulární reformě. V této situaci se mění i pohled na funkce některých tradičních nástrojů a institutů školy, mezi něž patří i školní knihovny.

Rámcové vzdělávací programy a z nich vycházející školní vzdělávací programy vedou školy k novému pohledu na školní knihovnu. Proto začíná řada základních a středních škol budovat školní studijní a informační centrum (SIC) jako moderní formu školní knihovny. Tato centra mají důležitou roli při vytváření návyků potřebných pro celoživotní vzdělávání, pomáhají učitelům i žákům a jsou současně místem přístupu k informačním zdrojům.

Moderní školní knihovna – studijní a informační centrum školy se stává skutečným centrem školy, demokratickým prostorem, ve kterém se setkávají členové školního společenství jako spolupracovníci. Ve školní knihovně není negativně hodnocena neznalost; knihovna existuje proto, aby poskytla potřebnou informaci. Kromě toho se zde žáci učí dovednosti využívat knihovny, pracovat s informačními prameny včetně internetu a jsou cílevědomě vedeni i k etice používání těchto zdrojů.

Moderní školní knihovna plní řadu funkcí:

informační centrum školy (centrum informací a poznatků) – žáci a učitelé zde nacházejí potřebné informace, žáci jsou vedeni k samostatnému vyhledávání potřebných informací, získávání informací z více zdrojů, jejich porovnávání, vyhodnocování a použití k danému účelu (tvorba referátů);

mediální centrum – aby mohla školní knihovna (dále také ŠK) plnit úlohu informačního centra, musí mít ve svém fondu média – nosiče informací, tj. dokumenty klasické i elektronické. ŠK, která chce plnit svou úlohu v rámci pedagogického zaměření školy, by měla nabízet všechny potřebné druhy dokumentů: knihy, noviny, časopisy, audiovizuální materiály, výukové programy a jako samozřejmost – přístup k internetu;

podpora vyučovacího procesu – předpokladem je dobře vybraný knihovní fond. O školních knihovnách by mělo platit, že není nutné mít mnoho knih, ale dobře vybrané knihy. Pro čtenáře beletrie a zájemce o naučnou literaturu všeho druhu tu jsou dětská oddělení veřejných knihoven, která mají nepoměrně širší výběr literatury a navíc zkušené pracovnice, které dokáží poradit i najít vhodnou knihu;

podpora informační gramotnosti – knihovník školní knihovny pomáhá při vyhledávání potřebných informačních materiálů učitelům a vede žáky a studenty k samostatné

práci při jejich vyhledávání a práci s nimi. Zároveň vede žáky a studenty k racionálnímu využívání výpočetní techniky (ICT);

podpora čtenářství a čtenářské gramotnosti – knihovník ŠK ve spolupráci s učiteli českého jazyka a literatury připravuje knihy vhodné pro rozvoj čtenářství u dětí, individuálně pracuje s dětmi, které se vymykají průměru. Připravuje a realizuje akce na podporu čtenářství, seznamuje s novinkami beletrie i naučné literatury celé školní společnosti; komunikační centrum – školní knihovna je místem, kde se setkávají všichni členové školního společenství, kde nejsou žádná témata zakázaná, kde se setkávají všichni nad jediným úkolem: pomoci a povzbudit k dalšímu vzdělávání a hledání odpovědí na otázky;

kultura a kultivace – je samozřejmým úkolem školní knihovny, neboť je součástí školy, jejího programu, který naplňuje svými specifickými funkcemi.

Mají-li SIC plnit funkci informačního servisu pro učitele i žáky, je nezbytné, aby kromě prostor, knihovního fondu a počítače připojeného k internetu měly i profesionálního pracovníka s pedagogickým a knihovnickým vzděláním, který bude tyto služby zajišťovat. V základních i středních školách již existuje řada knihoven, které tyto podmínky splňují. Na prvním stupni základní školy se pracovníci SIC ve spolupráci s učiteli cílevědomě věnují výchově ke čtenářství, protože čtení s porozuměním je základním předpokladem nejen rozvoje osobnosti žáka jako čtenáře, ale především podmínkou jeho dalšího vzdělávání. Zvládnou-li žáci techniku čtení, je možné ve výchovném programu školní knihovny pokračovat – naučit je používat služeb knihovny, základům techniky duševní práce (například vypracování referátu), pracovat s naučnou literaturou, aktivním způsobem zvládat větší množství učiva a v závěru tohoto cyklu vést žáky ve spolupráci s učiteli jednotlivých předmětů k samostatnému (kritickému) myšlení a práci s informacemi.

Ve středních odborných školách a gymnáziích knihovník SIC rozvíjí a doplňuje tyto dovednosti tak, aby se studenti naučili samostatně studovat, vyhledávat, třídít a kriticky hodnotit získané informace a prezentovat výsledky své studijní činnosti vhodnou písemnou nebo verbální formou. Ve středních odborných školách by v knihovně měly být kromě obvyklých informačních pramenů v písemné či digitální formě i další netradiční prameny informací podle zaměření studia ve škole. Je přínosem, jestliže knihovník je v kontaktu s firmami, které v daném oboru používají nové technologie, a zprostředkovává nové informace učitelům i žákům.

Knihovník SIC kromě toho pomáhá učitelům při přípravě na vyučování vyhledávaním literatury z fondu vlastní knihovny, z internetu nebo zajišťováním literatury z jiné knihovny prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby. Přínosem proto může být profesionalizované SIC i učitelům při jejich dalším vzdělávání. Potřebné informace lze dnes nalézt nejen v knihách a časopisech, ale prostřednictvím internetu poskytuje své služby řada knihoven. Zjišťovat a zprostředkovávat tyto informace učitelům je také náplní práce knihovníka SIC.

Protože téměř neexistuje literatura, která by odpovídala na otázky kolem budování moderní školní knihovny, vznikl v Ústavu pro informace ve vzdělávání – Národní pedagogické knihovně projekt webových stránek věnovaných této problematice. Jejich cílem je pomoci ředitelům škol a učitelům vedoucím školní knihovny při přeměně školní knihovny v moderní studijní a informační centrum. Centrum pro školní knihovny (<http://www.npkk.cz/csk>) přináší řadu informací potřebných při plánování školní knihovny, zabývá se pracemi ve školní knihovně, informuje o kvalitních a finančně zvýhodněných automatizovaných knihovních systémech pro školní knihovny, nabízí kontakty na knihovny ze všech krajů, kde mohou školy najít pomoc při řešení problémů týkajících se školních knihoven. Jsou zde i informace a odkazy pro ty, kteří se chtějí věnovat problematice čtenářství, včetně doporučujících soupisů knih pro různé věkové kategorie dětí. V roce 2008 je hlavní náplní projektu příprava Příručky pro školní knihovny.

O tom, že se již začínají moderní školní knihovny pozvolna prosazovat i do praxe, svědčí slova pracovníka České školní inspekce Jaroslava Müllnera v článku Čtenářská

gramotnost zveřejněn v týdeníku Školství z 30. dubna 2008: *V současnosti fungují v několika málo školách tzv. informační centra, která kromě krásné literatury půjčují i encyklopedie, odborné tituly a časopisy a zároveň mají přístup na internet. Máme za to, že čtenářské gramotnosti napomáhají více a efektivněji než klasická žákovská knihovna.*

Z tohoto pohledu se jeví aktivity roku 2007 v oblasti školních knihoven v minulém roce jako první krůčky na cestě vpřed.

S cílem podpořit informovanost o moderních školních knihovnách a přispět k jejich rozvoji se uskutečnila v prostorách MŠMT pod záštitou náměstkyně ministryně školství Ing. Evy Bartoňové 29. 5. 2007 konference **Postavení a funkce školní knihovny v dnešní škole**. Zájem ředitelů základních a středních škol a učitelů o účast na konferenci potvrdil, že existuje vědomí o významu školní knihovny jako moderního institutu škol.

Účastníci konference se shodli, že moderní školní knihovna je důležitou součástí školy. Významně se podílí na realizaci cílů rámcových a školních vzdělávacích programů, zvláště na zvyšování čtenářské a informační gramotnosti žáků. Podporuje informační gramotnost žáků a studentů i pedagogických pracovníků školy a podílí se na saturaci jejich informačních potřeb. Jako jeden ze závěrů konference bylo přijato i doporučení, aby se ČR připojila k oslavám Mezinárodního dne školních knihoven, který je každoročně vyhlášen Mezinárodní asociací školních knihoven (IASL).

V programu celostátní **konference Knihovny současnosti** se v roce 2007 poprvé objevila i problematika školních knihoven. Byla jí věnována jedna pracovní sekce s celodenním programem. Příspěvky jsou zveřejněny na <http://www.npkc.cz/csk/konference-knihovny-soucasnosti.php>. V souvislosti s jednáním této konference vznikla pracovní skupina pro školní knihovny, jejímiž členy jsou zástupci krajských knihoven, které jsou připraveny pomoci knihovníkům školních knihoven ve svých krajích. Na první schůzce této pracovní skupiny byla dohodnuta strategie využívání finančních možností fondů EU pro rozvoj školních knihoven.

Mezinárodní den školních knihoven oslavily poprvé i české základní a střední školy. K přípravě oslav využily nápady a návrhy zveřejněné na webových stránkách pro školní knihovny. K tématu pro rok 2008 – Školní knihovny podporují učení – byl připraven leták ke stažení, návrhy aktivit pro školy, náměty pro propagaci školních knihoven a vzor tiskové zprávy pro školy, které se k oslavám připojily. Ohlasy oslav ve školách se objevily v celostátním i regionálním rozhlasovém vysílání i tisku. V roce 2008 také došlo ke změně – Mezinárodní asociace školních knihoven (IASL) vyhlásila říjen měsícem školních knihoven.

V závěru roku, 21. a 22. listopadu 2008 byla uspořádána v Moravské zemské knihovně Brno jako každoročně, tentokrát již po páté, konference **Informační gramotnost 2007** určená knihovníkům veřejných a školních knihoven. Na přednášky odborníků navazovala dílna věnovaná čtenářské gramotnosti a čtení s porozuměním nejen v českém jazyce. Z konference bude vydán sborník.

Za zmínku stojí i **elektronická konference knihovníků školních knihoven**. Tento, pro učitele ne zcela obvyklý způsob komunikace je velkým přínosem nejen pro informovanost, ale i pro výměnu zkušeností mezi knihovníky jednotlivých škol. Prostřednictvím konference lze řešit i problémy, se kterými se učitelé-knihovníci, ale i profesionální knihovníci, kteří pracují především na středních školách, setkávají:

- Mají platit žáci za užívání internetu ve školní knihovně, jak požaduje škola?
- Může do školní knihovny střední odborné školy odborná veřejnost?
- Jaké předpisy platí pro školní knihovny?
- Podle jakého předpisu má být odměňován knihovník střední školy, jejíž knihovna je evidovaná na Ministerstvu kultury jako knihovna poskytující veřejné informační služby?

Z výčtu událostí, které proběhly v uplynulých dvou letech a týkaly se školních knihoven, je vidět, že školní knihovny žijí; sice se potýkají s řadou problémů, ale změny ve vzdělávacím systému „nahrávají“ budování moderní školní knihovny, která se stává studijním a informačním centrem školy. Je to proces dlouhodobý, protože knihovnu nelze prostě jen zřídit. Knihovna se buduje řadu let. Nemusí mít mnoho knih, ale měla by mít knihy dobře vybrané.